

Ministarstvo saobraćaja i pomorstva CRNE GORE

DIREKCIJA ZA SAOBRAĆAJ

SANACIJA PUTEVA I GRADSKE OBILAZNICE

(2011-0626)

PROJEKAT

Okvir politike raseljavanja

OPR

Revidirani dokument

Podgorica, April 2016

Sadržaj

1	UVOD	4
2	OPIS PROJEKTA I UTICAJA	4
2.1	PROJEKAT I DOSADAŠNJI UTICAJI	4
2.2	BUDUĆI MOGUĆI UTICAJI	8
3	PRAVNI OKVIR	9
3.1	ZAKONODAVSTVO CRNE GORE	9
3.2	ZAHTEVI EIB	11
3.3	RAZLIKE IZMEĐU CRNOGORSKOG ZAKONODAVSTVA I ZAHTEVA EIB	12
4	KLJUČNI PRINCIPI KOMPENZACIJE I PRUŽANJA DODATNE POMOĆI	13
5	SPROVOĐENJE POPISA LJUDI, IMOVINE I SOCIO EKONOMSKE ANKETE	14
6	PRAVO NA KOMPENZACIJU	15
7	MATRICA PRAVA	17
8	PRAVA	19
8.1	KOMPENZACIJA U NOVCU	19
8.2	POMOĆ PRI RASELJAVANJU	20
8.3	POMOĆ PRI PONOVNOM USPOSTAVLJANJU IZVORA PRIHODA	21
9	ORGANIZACIONO UREĐENJE	22
10	VREMENSKI OKVIR	23
11	OBJAVLJIVANJE INFORMACIJA I KONSULTACIJE	23
12	ŽALBENI MEHANIZAM	25
13	PRAĆENJE I IZVEŠTAVANJE	25
13.1	PRAĆENJE	25
13.2	IZVEŠTAVANJE	27
14	TROŠKOVI IMPLEMENTACIJE	27
	ANEKS 1 OKVIRNI SADRŽAJ APR-A	28

Akronimi i skraćenice

OPR	Okvir politike raseljavanja
APR	Akcionni plan raseljavanja
EIB	Evropska Investiciona Banka
MFI	Međunarodna finansijska institucija
MSP	Ministarstvo saobraćaja i pomorstva Crne Gore
DS	Direkcija za saobraćaj
JSP	Jedinica za sprovođenje projekta
Projekat	Projekat sanacije puteva i gradske obilaznice

1 Uvod

Projekat sanacije puteva i izgradnje gradskih obilaznica (Projekat) je višegodišnji projekat Ministarstva saobraćaja i pomorstva Crne Gore i njegove Direkcije za saobraćaj, koji se sastoji iz sanacije i/ili izgradnje 7 odabranih deonica nacionalne mreže puteva Crne Gore, u ukupnoj dužini od oko 36 km. Projekat je finansiran iz kredita Evropske Investicione Banke (EIB).

Projekat iziskuje pribavljanje privatnog i javnog zemljišta (procenjenih 50 Ha), što može prouzrokovati ograničeno izmeštanje poslovnih aktivnosti i, što je još manje verovatno, fizičko raseljavanje. Međutim, bez obzira na to, u skladu sa Priručnikom za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja EIB (2013), a naročito Standardom Br. 6 o Prinudnom raseljavanju, neophodno je izraditi odgovarajući plan pribavljanja zemljišta.

Ovaj dokument je Okvir politike raseljavanja (OPR) koji je prvobitno izrađen od strane Jedinice za implementaciju projekta (JIP) Direkcije za saobraćaj 2014. godine, i sada dopunjen, uz pomoć nezavisnog konsultanta. On opisuje politike, procedure i procese koji će biti primenjeni od strane Direkcije za saobraćaj kako bi se izbegli, a kada to nije moguće, umanjili negativni uticaji pribavljanja zemljišta potrebnog za sprovođenje Projekta.

OPR je izrađen prvenstveno zbog toga što u trenutku razmatranja odluke o finansiranju detalji o pribavljanju zemljišta za svaku deonicu nisu bili poznati. U skladu sa zahtevima EIB, detaljni Akcioni planovi raseljavanja (APR) će biti izrađeni za svaku pojedinačnu deonicu, čim detalji o pribavljanju zemljišta budu dostupni.

Do sada je Akcioni plan raseljavanja izrađen i primenjen za deonicu obilaznice Nikšić II, koja je već izgrađena. Pregled otkupa zemljišta za ovu deonicu, kao i za druge tri deonice na kojima je otkup zemljišta završen, je obavljen u martu 2016. godine. Za preostale tri deonice na kojima tek predstoji pribavljanje zemljišta, JIP DS će izraditi Akcioni plan raseljavanja uz podršku konsultanta, tokom juna 2016. godine.

2 Opis Projekta i uticaja

2.1 Projekat i dosadašnji uticaji

Osnovni cilj Projekta je da poboljša uslove, kao i bezbednost saobraćaja, na glavnim putnim koridorima u Crnoj Gori, kroz sanaciju i unapređenje pet odabranih deonica, kao i izgradnju dve gradske obilaznice.

Ove deonice se nalaze na različitim lokacijama širom Crne Gore (vidi sliku 2.1 Mapa projektnih lokacija u Crnoj Gori).

Pregled informacija za svaku pojedinačnu deonicu je dat u Tabeli 2.1. Elaborati o eksproprijaciji za deonice obilaznica Rožaje i pomoćna traka Lepenac nisu bili dostupni u

trenutku dopune OPR, tako da su korišćene najbolje moguće procene o količini potrebne zemlje, zasnovane na potrebama za slične deonice koje su već završene.

Tabela 2.1 Prikaz sedam projektnih deonica, njihova dužina, planirani radovi, trenutni status i površina zemlje koja je potrebna/pribavljena

Br	Deonica	Dužina	Završeni / planirani radovi	Trenutni status	Površina trajno pribavljenog / potrebnog zemljišta
1.	Obilaznica Nikšić II faza	10 km	izgradnja	Izgradnja završena	21.3 Ha (16.8 Ha privatno vlasništvo)
2.	Obilaznica Rožaje	2,5 km	izgradnja	Na čekanju (u fazi projektovanja)	Procenjeno 6 Ha (3.5 Ha privatno vlasništvo)
3.	Pomoćna traka Kuside	5 km	sanacija	Izgradnja završena	2.7 Ha (0.9 Ha privatno vlasništvo)
4.	Pomoćna traka Slijepač most	2.2 km	sanacija	Izgradnja završena	5.1 Ha (0.3 Ha privatno vlasništvo)
5.	Pomoćna traka Lepenac	2.0 km	sanacija	Na čekanju (u fazi projektovanja)	Procenjeno 5 Ha (0.4 Ha privatno vlasništvo)
6.	Spajanje dva bulevara u Budvi	700 m	sanacija	U izgradnji	2.4 Ha (0.5 Ha privatno vlasništvo)
7.	Rekonstrukcija puta Ulcinj - Krute	13.5 km	sanacija	Na čekanju (započeta eksproprijacija, u toku je tenderska procedura za izgradnju)	6.1 Ha (sve privatno vlasništvo)
	Total	35.9 km			Procenjeno 50 Ha (28.5 Ha privatno vlasništvo)

Do sada je svo zemljište pribavljeno kroz proces eksproprijacije, na osnovu javnog interesa koji je proglasila Vlada Crne Gore i sa Direkcijom za saobraćaj kao korisnikom eksproprijacije. Samo je u slučaju bulevara u Budvi, s obzirom da se radi o lokalnom putu (za razliku od nacionalnog) od lokalnog značaja, javni interes proglašen od strane Skupštine opštine Budva, i sa Opštinom kao korisnikom eksproprijacije (koju zastupa Sekretarijat za zaštitu imovine).

Procenjeno je da je za sprovođenja Projekta potrebno trajno pribaviti ukupno 50 Ha zemlje, od čega je 57% (procenjeno 28.5 Ha) u privatnom vlasništvu. Do sada je za četiri deonice pribavljeno 31.5 Ha (18.5 Ha u privatnom vlasništvu 300 pojedinaca i 6 pravnih subjekata), dok je dodatnih oko 17.1 Ha (10 Ha u privatnom vlasništvu) potrebno pribaviti za preostale tri deonice.

Količina pribavljenog zemljišta je veća za dve obilaznice koje su / će biti izgrađene (56 % ukupne površine koja je već pribavljena, ili će biti potrebna), dok je mnogo manja za deonice koje će biti rehabilitovane, tj. gde će postojeći putevi biti unapređeni.

Kada se obavi analiza na nivou pojedinačne parcele, očito je da je deo parcele koji se oduzima izuzetno mali, naročito u slučaju sanacije puta. Na primer, u slučaju sanacije pomoćne trake Kuside, ukupna površina svih parcela koje su delimično bile obuhvaćene eksproprijacijom je iznosila 101 Ha, od čega je oduzeto svega 2.7 Ha (2.7%). Još jednom, za deonicu koja je zahtevala izgradnju novog puta (obilaznica Nikšić), ovaj procenat je veći nego za deonice koje podrazumevaju samo sanaciju, ali je i dalje relativno mali. Ukupna površina svih parcela koje su delimično obuhvaćene eksproprijacijom iznosi 550 Ha, od čega je oduzeto svega 21.3 Ha (3.82%).

Osim činjenice da je količina zemlje koja je pribavljena izuzetno mala, većina tog zemljišta je okarakterisana kao neiskorišćena zemlja, sa veoma niskim potencijalom produktivnosti. Obilaznica Nikšić je izgrađena u potpuno nenastanjenom području, koje je nekada davno bilo korišćeno za ispašu stoke, ali se već dugo ne koristi u te ili bilo koje druge svrhe. Kao što je to uvek slučaj tokom izgradnje puteva, neke parcele su samo delimično otkupljivane, međutim u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom (ali i standardima EIB), vlasnici tih parcela su imali pravo da zahtevaju da se otkupi i preostali deo parcele. S obzirom da se radi o zemljištu koje nema nikakvu produktivnu vrednost, takvi zahtevi su prihvatani samo u slučajevima kada je preostali deo parcele bio veoma mali. U suštini, zemljište kome je sada moguće prići direktno sa puta, bi moglo da dobije na vrednosti ukoliko bi se koristilo u komercijalne svrhe (na primer za izgradnju skladišta, garaža za popravku automobila ili sličnih prodavnica, itd.).

Dve pomoćne trake kao i povezivanje bulevara u Budvi su zahtevali otkup jako male količine zemlje, uglavnom po obodima parcela; ukupno 10 Ha, od čega je manje od 2 Ha bilo u privatnom vlasništvu.

Projekat do sada nije prouzrokovao nikakvo fizičko ili ekonomsko raseljavanje. Neformalni korisnici zemlje i bilo koji ugroženi pojedinci ili grupe nisu identifikovani među stanovništvom koje je bilo obuhvaćeno Projektom.

Slika 2.1 Mapa Projektnih lokacija u Crnoj Gori

2.2 Budući mogući uticaji

Tokom projektovanja svih putnih deonica, potrebe za pribavljanjem zemljišta su posebno razmatrane, sa ciljem da se pribavljanje privatnog zemljišta svede na najmanju moguću meru, kao i da se izbegnu svi objekti, a samim tim i fizičko i ekonomsko raseljavanje.

Spisak mogućih gubitaka i uticaja za preostale tri deonice je predstavljen u ovom delu dokumenta, dok će precizna lista biti izrađena na osnovu rezultata socio ekonomske ankete i biće uključena u završni APR Projekta.

U skladu sa ishodima dosadašnjeg pribavljanja zemljišta i na osnovu preliminarnih informacija koje su dostupne za preostale tri putne deonice, trajno pribavljanje zemlje potrebne za sprovođenje projekta **pre početka izgradnje** će se ogledati u gubitku zemlje i mogućih ograničenih gubitaka nestambenih objekata (npr. ograda) i jednogodišnjih / višegodišnjih useva i drveća.

Najveći deo preostale zemlje koju je potrebno pribaviti je potreban za rekonstrukciju puta Ulcinj – Krute (6.1 Ha, skoro sve u privatnom vlasništvu), i zahvata samo obode parcela duž postojećeg puta koji će biti nadograđen. Očekuje se da će za izgradnju deonice Obilaznica Rožaje biti potrebna slična površina zemlje (procenjeno 6 Ha, od čega 3.5 Ha u privatnom vlasništvu), i to uglavnom pašnjaka i šumskog zemljišta. Rekonstrukcija pomoćne trake Lepenac bi trebalo da zahteva nešto manju površinu (procenjeno 5 Ha, od čega samo 0.4 Ha u privatnom vlasništvu), zahvatajući samo obode parcela, na mestima gde će put biti usečen u brdo.

Izgradnja obilaznice Rožaje može da dovede do nastanka tzv. "preostalog dela", što je definisano kao (obično mali) deo parcele koji preostaje posle pribavljanja zemljišta ili zemlja koja je izgradnjom puta podeljena na dve ili više ekonomski neupotrebljivih parcela.

Gubitak izvora prihoda ili sredstava za život zbog oduzimanja zemlje je malo verovatan, kao i gubitak stambenih ili drugih značajnih objekata.

Tokom izgradnje, moguć je određeni privremeni gubitak zemljišta privatnih vlasnika, mada je i to malo verovatno, s obzirom da izvođači radova obično koriste javno zemljište za potrebe privremenog skladištenja opreme, materijala, i sl. Pristup imanjima duž trase puta bi takođe mogao biti prekinut ukoliko se ne preduzmu odgovarajuće mere od strane izvođača radova.

Posle završenih radova, **po puštanju puta u promet**, se ne očekuju drugi negativni uticaji. Jedan od pozitivnih uticaja je da bi parcele koje bi dobile pristup novoizgrađenom putu, na dve obilaznice (Nikšić faza II i Rožaje), mogle dobiti na vrednosti u poređenju sa situacijom od pre početka Projekta.

3 Pravni okvir

3.1 Zakonodavstvo Crne Gore

Pitanja koja se odnose na proces obezbeđivanja kompenzacije za zemlju i imovinu (ili za ograničenja na upotrebu zemlje), otkupljenu u javnom interesu, koji ljudi / entiteti obuhvaćeni projektom ne mogu da odbiju i koji može dovesti do fizičkog izmeštanja, kao i izmeštanja poslovnih aktivnosti, su regulisana uglavnom **Zakonom o eksproprijaciji (Službeni list Crne Gore 55/00, 12/02, 28/06, 21/08)**.

Javni interes se utvrđuje ili posebnim zakonom ili odlukom Vlade Crne Gore. Što se tiče deonice povezivanja bulevara u Budvi, prema odredbama **Zakona o lokalnoj samoupravi (Službeni list Crne Gore 42/03, 28/04, 75/05, 13/06 i Službeni list Crne Gore 88/09, 03/10, 38/12 i 10/14)**, javni interes za eksproprijaciju imovine neophodne za lokalne potrebe može biti uspostavljen odlukom Skupštine opštine.

Predlog za utvrđivanje javnog interesa, koji mora da sadrži podatke o obuhvaćenim nepokretnostima i njihovim vlasnicima, se podnosi Vladi Crne Gore (ili Skupštini opštine) od strane korisnika eksproprijacije preko nadležnog administrativnog organa (Uprava za nekretnine). Korisnik eksproprijacije može biti država, opština, državni fondovi i javna preduzeća, ako zakonom nije drugačije određeno. Vlada Crne Gore (ili Skupština opštine) mora da donese odluku u roku od 60 dana od dana prijema predloga. Protiv odluke o utvrđivanju javnog interesa se može pokrenuti upravni spor kod Vrhovnog suda Crne Gore.

Nakon utvrđivanja javnog interesa, Korisnik eksproprijacije podnosi predlog za eksproprijaciju nadležnom administrativnom organu zaduženom za upis vlasničkih prava, u opštini u kojoj se nalazi imovina obuhvaćena eksproprijacijom (Uprava za nekretnine).

Predlog za eksproprijaciju se podnosi zajedno sa pratećim dokumentima, uključujući i dokaz da su sredstva / zamenska imovina neophodna za isplatu naknade, deponovana na poseban račun u Ministarstvu finansija.

Vlasnici obuhvaćenih nepokretnosti se pojedinačno pozivaju na raspravu i obaveštavaju o podnetom predlogu za eksproprijaciju. Ukoliko je dokumentacija uredna, Uprava za nekretnine donosi odluku o eksproprijaciji (prvi stepen). Vlasnici mogu da podnesu upravnu žalbu Ministarstvu finansija koje odlučuje u drugom stepenu, nakon čega odluka postaje konačna. Ukoliko nema dalje (sudske) žalbe, odluka o eksproprijaciji takođe postaje pravosnažna. Međutim, vlasnik obuhvaćene nepokretnosti može da odluči da podnese sudsku žalbu nadležnom upravnom sudu, nakon čije presude, odluka o eksproprijaciji postaje pravosnažna.

Kada odluka o eksproprijaciji postane pravosnažna, Uprava za nekretnine mora da održi još jednu raspravu kako bi se odredio iznos kompenzacije za svakog vlasnika obuhvaćene nepokretnosti. Ukoliko se ne postigne sporazum o visini kompenzacije u roku od dva meseca

od dana pravosnažnosti odluke o eksproprijaciji, predmet se prosleđuje sudovima da odluče. Korisnik eksproprijacije pristupa isplati kompenzacije, ili obezbeđivanju zamenskih nepokretnosti nakon potpisivanja sporazuma o kompenzaciji, ili nakon što odluka o kompenzaciji postane pravosnažna.

Neke od ključnih karakteristika Zakona o eksproprijaciji su da:

- Je usmeren na proces obezbeđivanja kompenzacije za sve obuhvaćene nepokretnosti i imovinu, a ne na bavljenje daljim uticajima otkupa zemlje / ograničenja upotrebe zemlje, tj. na fizičko izmeštanje i izmeštanje poslovnih aktivnosti. Zakon neposredno pokriva fizičko izmeštanje i izmeštanje poslovnih aktivnosti, ali samo za vlasnike obuhvaćenih nepokretnosti koji imaju formalna zakonska prava ili prava / potraživanja koja mogu biti priznata nacionalnim zakonodavstvom.
- Podstiče postizanje dogovora o eksproprijaciji i naknadi.
- Zahteva pružanje pravične naknade koja se određuje u skladu sa preovlađujućim tržišnim cenama iste vrste nepokretnosti / imovine u istom ili sličnom području opštine, uvećane za izgubljenu dobit tokom perioda raseljavanja. Ukoliko tržišna cena u istom ili sličnom području opštine ne može biti utvrđena, cena će biti preuzeta iz opštine koja ima isti ili sličan prihod po glavi stanovnika.
- Ne precizira da li treba isplatiti naknadu za neformalne objekte (izgrađene bez odgovarajuće dozvole) ili da li treba kompenzovati gubitak od neformalnih izvora prihoda/sredstava za život, međutim po sili zakona vlasnici takvih objekata i osobe sa takvim primanjima i izvorima prihoda ne bi imali pravo na kompenzaciju.
- Predviđa mogućnost uvećanja kompenzacije koja se isplaćuje u novcu za osobe čiji su izvori prihoda ozbiljno ugroženi i kako bi se pokrila izgubljena neto dobit tokom trajanja raseljavanja.
- Dozvoljava osobama obuhvaćenim projektom da zahtevaju naknadu i za "preostali deo".
- Pruža mogućnost naknade u naturi za zemlju i stambene i poslovne objekte, na zahtev osobe obuhvaćene projektom.
- Omogućava korisniku eksproprijacije da pod određenim okolnostima uđe u posed nekretnine/imovine čak i pre nego što je kompenzacija isplaćena. Međutim, procenjeni iznos kompenzacije mora da bude deponovan na poseban račun, što je takođe bitno i za odsutne vlasnike (osobe čije boravište nije moglo biti utvrđeno i koje nije bilo moguće kontaktirati tokom procesa eksproprijacije, ali koji mogu ostvariti svoja prava naknadno).
- Pruža administrativne i pravne lekove onima koji se protive eksproprijaciji ili visini naknade.

Dodatna rešenja za rešavanje fizičkog i ekonomskog raseljavanja se mogu potražiti kroz saradnju sa različitim vladinim i nevladinim pružaocima usluga. Na primer, opštinski Centri za socijalni rad mogu pružiti određene vrste pomoći, naročito ugroženim pojedincima, u skladu sa **Zakonom o socijalnoj i dečijoj zaštiti (Službeni list CG 27/13, 01/15)**. Ovaj zakon omogućava isplatu socijalne pomoći i pružanje socijalnih usluga ugroženim stanovnicima

Crne Gore kako je definisano zakonom. Pomoć socijalnih radnika može da se koristi za reagovanje na potrebe Roma, osoba sa invaliditetom, jednočlanih domaćinstava, domaćinstava sa niskim prihodima, itd. Socijalni stanovi se dodeljuju u skladu sa **Zakonom o socijalnom stanovanju (Službeni list CG 35/13)**, koji predviđa dodelu socijalnih stanova onima koji nemaju stan ili drugi stambeni objekat ili čiji je stambeni objekat u lošem stanju i koji svojim prihodima sebi ne mogu da priušte adekvatan prostor za stanovanje.

U vezi sa ponovnim uspostavljanjem izvora prihoda, pomoć u zapošljavanju i obuke mogu da se pružaju u saradnji sa crnogorskim Zavodom za zapošljavanje. Ova agencija sprovodi razne programe zapošljavanja i obuke, npr. zajmove za samozapošljavanje, subvencionisano zapošljavanje, obrazovanje za započinjanje biznisa, stažiranje, poljoprivredna proizvodnja, pomoć u zapošljavanju u turizmu, građevinarstvu, zapošljavanje ugroženih grupa, itd., kao i programe javnih radova. Obrazovanje odraslih se pruža u skladu sa **Zakonom o obrazovanju odraslih (Službeni list CG 20/11)**, na osnovu programa koje razvija Centar za stručno obrazovanje, od strane brojnih pružalaca usluga, uključujući državne škole, centre za obrazovanje i radničke univerzitete.

Pravna pomoć ugroženim grupama može biti pružena po **Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći (Službeni list CG 20/11)**, preko Službe za besplatnu pravnu pomoć, od strane licenciranih pravnika.

Osim državnih pružalaca usluga, postoji niz drugih organizacija, tj. nevladinih organizacija (lokalnih ili međunarodnih) ili privatnih firmi koje mogu biti potencijalni partneri u sprovođenju fizičkog izmeštanja i/ili izmeštanja poslovnih aktivnosti na konkretnim projektima.

3.2 Zahtevi EIB

Kako je Projekat finansiran od strane EIB, pribavljanje zemlje je neophodno planirati i sprovesti u skladu sa Priručnikom za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja EIB (2013), i naročito Standardom Br. 6 o prinudnom raseljavanju.

Standardi i principi EIB koji su primenjivi na ovaj projekat su:

- izbeći, ili makar svesti na najmanju moguću meru trajno ili privremeno fizičko ili ekonomsko raseljavanje prouzrokovano pribavljanjem zemljišta za potrebe Projekta, kada god je to moguće, tako što će se ispitati sva alternativna rešenja projekta; kada je raseljavanje neizbežno, treba izraditi i sprovesti akcione planove kompenzacije, raseljavanja i ponovnog uspostavljanja izvora prihoda;
- ublažiti štetne socijalne i ekonomske uticaje nastale pribavljanjem zemlje ili uspostavljenim ograničenjima na upotrebu i pristup zemlji, nekretninama ili prirodnim resursima bez obzira na karakter poseda zemlje (uključujući vlasnike zemlje kao i one koji nemaju vlasništvo) tako što će se:

- (i) isplatiti kompenzacija za izgublenu imovinu u punoj zamenskoj vrednosti¹, pre ulaska u posed imovine; i
- (ii) osigurati da kompenzacija, raseljavanje i aktivnosti ponovnog uspostavljanja izvora prihoda budu planirani i sprovedeni uz odgovarajuće objavljivanje informacija, konsultacije, i informisano učešće onih koji su obuhvaćeni Projektom;
- poboljšati, ili, u najmanju ruku, vratiti izvore prihoda, mogućnosti za zaradu i životni standard svih raseljenih osoba, uključujući i one koji nemaju prava ili potraživanja na zemlju koja su priznata zakonom (a prisutni su na projektnoj lokaciji u trenutku popisa i uspostavljanja krajnjeg roka), na nivo koji je postojao pre početka sprovođenja Projekta;
 - osmisлити posebne mere kako bi se pružila dodatna pomoć marginalizovanim ili ugroženim pojedincima ili grupama (prisutnim na projektnoj lokaciji u vreme uspostavljanja krajnjeg roka) koji bi mogli biti pogođeni raseljavanjem više od ostalih i koji ne bi bili u stanju da traže ili iskoriste prednosti i pomoć pri uspostavljanju izvora prihoda i prateće razvojne mogućnosti;
 - uspostaviti žalbeni mehanizam putem koga bi se blagovremeno primale i obrađivale specifične primedbe vezane za kompenzaciju i raseljavanje podnete od strane osoba obuhvaćenih projektom, uključujući i sistem osmišljen da se sporovi rešavaju na nepristrasan način.
 - praćenje procesa pribavljanja zemlje, raseljavanja i uspostavljanja izvora prihoda.

Ovaj spisak predstavlja samo sažetak ključnih zahteva i služi da uputi na kompletan tekst primenjive politike EIB - Priručnik za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja (http://www.eib.org/attachments/strategies/environmental_and_social_practices_handbook_en.pdf).

3.3 Razlike između crnogorskog zakonodavstva i zahteva EIB

Ključne razlike između zakonodavstva Crne Gore i Standarda Br. 6 EIB koje se odnose na ovaj projekat su sledeće:

- Osobe koje nemaju prava ili potraživanja na zemlju koju koriste, a koja mogu biti priznata zakonom, nisu registrovana popisom i samim tim za njih ne postoji krajnji rok za utvrđivanje prava na kompenzaciju i dodatnu pomoć;
- Osobe koje nemaju prava ili potraživanja na zemlju koju koriste, a koja mogu biti priznata zakonom, nemaju pravo na kompenzaciju / pomoć po nacionalnom zakonodavstvu, uključujući preseljenje u odgovarajuće stambene objekte i uspostavljanje izvora prihoda;
- U slučaju izmeštanja poslovnih aktivnosti, osobe obuhvaćene projektom, uključujući one koji nemaju formalne izvore prihoda / sredstva za život, nemaju pravo na pomoć pri

¹ Obično se obračunava kao tržišna vrednost nekretnine, uvećana za transakcijske troškove potrebne za sticanje slične nekretnine.

uspostavljanju izvora prihoda, međutim ovo može biti obezbeđeno primenom drugih nacionalnih zakona;

- Neformalni stambeni i poslovni objekti nisu predmet kompenzacije;
- Korisnik eksproprijacije može ući u posed zemlje / imovine pre isplate kompenzacije, naročito u slučajevima kada Uprava za nekretnine odobri hitan ulazak u posed;
- Izrada Okvira ili Plana raseljavanja / uspostavljanja izvora prihoda, zasnovana na rezultatima socio ekonomske ankete, nije predviđena nacionalnim zakonodavstvom; samim tim nije predviđeno ni objavljivanje takvih dokumenata;
- Konsultacije o predloženim principima i procesom kompenzacije sa osobama obuhvaćenim projektom nisu predviđene nacionalnim zakonodavstvom;
- Pružanje posebne podrške ugroženim grupama nije predviđeno Zakonom o eksproprijaciji, međutim ono može biti obezbeđeno primenom drugih nacionalnih zakona;
- Uspostavljanje nezavisnog i slobodnog žalbenog mehanizma vezanog za Projekat koji bi se bavio primedbama i žalbama vezanim za otkup zemlje nije predviđeno nacionalnim;
- Ne postoji zahtev za praćenje i procenu procesa raseljavanja / uspostavljanja izvora prihoda i njegovih rezultata.

4 Ključni principi kompenzacije i pružanja dodatne pomoći

Ključni principi kompenzacije i raseljavanja vezanih za Projekat na koje se Direkcija za saobraćaj obavezala su:

- Alternativna projektna rešenja će biti razmatrana kako bi se izbeglo, ili makar umanjilo fizičko i ekonomsko raseljavanje, kroz, na primer, mikro pomeranja trase puta;
- Biće sprovedena socio ekonomska anketa osoba / domaćinstava obuhvaćenih Projektom kako bi se utvrdili pojedinačni uticaji, stekle osnovne informacije i izradile odgovarajuće mere za raseljavanje / uspostavljanje izvora prihoda koje će biti opisane u APR;
- Socio ekonomska anketa će poslužiti kao popis osoba koje nemaju prava ili potraživanja na zemlju koju koriste, a koja mogu biti priznata nacionalnim zakonodavstvom; datum popisa bi trebalo da bude i krajnji rok za utvrđivanje prava ovih kategorija;
- Tokom izrade i sprovođenja APR biće organizovane konsultacije i pružene sve informacije osobama obuhvaćenim Projektom;
- Kompenzacija za svu imovinu obuhvaćenu Projektom će biti isplaćena u punoj zamenskoj vrednosti;
- Posebna dodatna pomoć će biti pružena ugroženim grupama identifikovanim tokom sprovođenja socio ekonomske ankete;

- Sve naknade i pomoć pri uspostavljanju izvora prihoda će biti podjednako pruženi muškarcima i ženama;
- Kompenzacija će biti isplaćena pre ulaska u posed imovine kada je to moguće, a obavezno u slučajevima fizičkog i ekonomskog raseljavanja;
- Biće uspostavljen žalbeni mehanizam putem koga će osobe obuhvaćene Projektom moći da ulože prigovore i žalbe vezane za kompenzaciju i raseljavanje i da na njih dobiju odgovore u razumnom vremenskom roku;
- Aktivnosti vezane za izgradnju će biti organizovane tako da se izbegne bilo kakvo izmeštanje poslovnih aktivnosti, kroz obezbeđivanje pristupa svoj imovini tokom i posle izgradnje i primenu mera kojima će se umanjiti negativni prateći uticaji (buka, prašina);
- Biće uspostavljeno redovno praćenje aktivnosti kompenzacije, raseljavanja i uspostavljanja izvora prihoda.

5 Sprovođenje popisa ljudi, imovine i socio ekonomske ankete

Po završetku glavnog projekta za sve deonice, DS će naručiti izradu elaborata o eksproprijaciji, koji će sadržati spisak svih parcela, popisane imovine (objekata) i njihovih vlasnika u skladu sa popisom u katastru. Ovaj spisak će činiti deo popisne dokumentacije na osnovu koje će se utvrditi pojedinačna prava. U trenutku izrade dopune OPR, preostalo je da se izrade samo dva elaborata o eksproprijaciji i to za deonice obilaznice Rožaje i pomoćnu traku Lepenac.

Tokom procesa eksproprijacije, Uprava za nekretnine će pozvati vlasnike, korisnike i sve druge koji imaju potraživanja ili druge interese na zemlji obuhvaćenoj eksproprijacijom i tom prilikom će sva pitanja u vezi sa pravom na kompenzaciju biti rešena, ukoliko to bude moguće. Za slučajeve koji ne mogu biti rešeni pred Upravom za nekretnine, svi zainteresovani će moći da se obrate sudu.

Popis osoba koje nemaju prava ili potraživanja na zemlju koju koriste u zoni Projekta, a koja mogu biti priznata nacionalnim zakonodavstvom, će se obaviti kroz socio ekonomsku anketu, koja će unapred biti najavljena. Datum obavljanja ove aktivnosti će predstavljati krajnji rok za utvrđivanje prava, što znači da osobe koje zauzmu zemlju nakon ovog roka neće imati pravo na kompenzaciju / dodatnu pomoć.

Posle izrade elaborata o eksproprijaciji Komisija za procenu vrednosti nepokretnosti Uprave za nekretnine će obaviti popis imovine i njihovu procenu. Popis imovine će pružiti osnovne informacije o parcelama obuhvaćenim Projektom (namena i kategorija zemlje) kao i svim nepokretnostima koje se na njima nalaze (usevi, drveće, voćnjaci, objekti, biznisi, itd.), bilo da su registrovani u katastru ili ne. Veštačenje će pomoći da se obračuna vrednost celokupne obuhvaćene imovine.

Uporedo sa popisom i veštačenjem imovine, članovi jedinice za implementaciju Direkcije za saobraćaj će sprovesti i socio ekonomsku anketu koja će pokriti sve ili deo osoba / domaćinstava obuhvaćenih projektom, u zavisnosti od deonice. Učešće u socio ekonomskoj anketi je dobrovoljno i biće obavljeno samo uz pristanak osoba obuhvaćenih projektom. Sve prikupljene informacije će biti tretirane kao poverljive. Podaci iz ankete će poslužiti kao početni osnov za utvrđivanje intenziteta uticaja, što će pomoći u izradi i sprovođenju efikasnog načina raseljavanja i ponovnog uspostavljanja istih ili boljih uslova izvora prihoda pojedinaca i domaćinstava.

Kroz socio ekonomsku anketu će za svaku parcelu biti prikupljene sledeće informacije:

- broj parcele, kako bi se povezale sa izveštajem veštaka
- ime vlasnika / korisnika / stanovnika i njegov / njen status
- kontakt informacije svakog vlasnika / korisnika / stanovnika

Anketa će takođe uključivati i osnovne informacije o domaćinstvu (imena, starost, pol, obrazovni status svakog člana domaćinstva i eventualnu vrstu ugroženosti), pitanja vezana za trenutni nivo životnog standarda i izvorima prihoda i primanjima, kao i o izboru željenog načina kompenzacije i dodatne pomoći.

6 Pravo na kompenzaciju

Svi pojedinci / domaćinstva koji se nalaze na zemlji obuhvaćenoj projektom, a registrovani su tokom popisa (vlasnici i korisnici, formalni i neformalni), imaju pravo na kompenzaciju i / ili pomoć u obnovi izvora prihoda, ili drugu vrstu pomoći kako je to predviđeno u matrici prava u delu 7 Matrica prava.

Osobe koje imaju formalna zakonska prava ili prava koja mogu biti priznata nacionalnim zakonodavstvom (vlasnici i formalni korisnici)

Osobe sa formalnim zakonskim pravima su upisane u Katastru i te informacije će biti dopunjene u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom kada korisnik eksproprijacije pokrene proces eksproprijacije. Osobe koje imaju potraživanja koja su priznata ili mogu biti priznata po nacionalnom zakonodavstvu se takođe pozivaju na raspravu i u skladu sa tim se dopunjuju i podaci u katastru. U slučaju spora, osobe obuhvaćene eksproprijacijom se mogu obratiti sudu radi razrešenja tih sporova, koji motaju biti rešeni pre donošenja odluke o eksproprijaciji. Primeri osoba čija potraživanja su priznata ili mogu biti priznata nacionalnim zakonodavstvom uključuju naslednike preminulih vlasnika, osobe koje su kupile nekretnine i poseduju ispravne kupoprodajne ugovore ali nisu prenele pravo vlasništva u katastru, formalni korisnici zemlje i nekretnina (zakupci) i slično.

Osobe koje, u trenutku sprovođenja popisa, nemaju formalna zakonska prava na zemlji koju su zaposeli (neformalni korisnici)

Osobe koje nemaju zakonska prava ili potraživanja na zemlji koju su zaposeli (neformalni korisnici) će biti registrovani i dodati u popis tokom sprovođenja socio ekonomske ankete. Datum završetka popisa će predstavljati krajnji rok, što znači da nijedna osoba / domaćinstvo koje počne da koristi / zaposedne zemlju obuhvaćenu projektom (bez zakonskih prava ili potraživanja) posle tog roka, neće imati pravo na kompenzaciju i / ili pomoć u obnovi izvora prihoda. Primeri osoba bez zakonskog prava ili potraživanja uključuju osobe koje su izgradile stambene objekte na javnoj zemlji, ili one koji obrađuju javnu ili čak i privatnu zemlju, bez znanja i / ili dozvole vlasnika. Takve osobe neće imati pravo na kompenzaciju za zemlju, jer je ne poseduju, ali će imati pravo na kompenzaciju nekretnina koje poseduju, na primer, za građevinsku vrednost objekata, useve, drveće, itd.

Ugrožene grupe

Neke osobe, ili grupe, se smatraju ugroženijim od većeg dela pogođene populacije i njima će, ukoliko su obuhvaćeni Projektom, biti potrebno obezbediti posebne mere obnove izvora prihoda i / ili dodatnu pomoć. Takve grupe mogu činiti:

- neformalni korisnici zemlje koji nemaju drugih izvora prihoda ili nekretnine u svom vlasništvu
- vlasnici neformalnih stambenih objekata (izgrađenih bez građevinske dozvole), koji nemaju drugu imovinu ili mesto za stanovanje
- osobe koje zavise od prihoda od zemlje obuhvaćene projektom, a ta zemlja je jedina koju poseduju ili koriste
- staračka jednočlana domaćinstva, samohrani roditelji, domaćinstva sa velikim brojem članova, itd. koje je potrebno fizički preseliti.
- osobe koje će biti pogođene fizičkim ili ekonomskim izmeštanjem, čiji je socio ekonomski status vrlo nizak, na primer korisnici socijalne pomoći
- nepismene osobe koje mogu imati poteškoća da shvate informacije o Projektu i otkupu zemlje ili ne razumeju ugovor i druga važna dokumenta, itd.

Ugroženost će biti utvrđena na osnovu rezultata socio ekonomske ankete i preciznije definisana u APR.

Druge osobe obuhvaćene projektom

Na ovom konkretnom Projektu je moguće da, usled izmeštanja poslovnih aktivnosti, zaposleni u firmama koje se izmeštaju takođe budu negativno pogođeni, bilo privremeno ili trajno. Međunarodna najbolja praksa i standardi EIB nalažu da i ova kategorija ima pravo na kompenzaciju i dodatnu pomoć i zbog toga je uključena u Matricu prava (vidi tabelu 7.1).

7 Matrica prava

Tabela 7.1 Matrica prava za Projekat

KATEGORIJA OSOBE POGOĐENE PROJEKTOM	VRSTA GUBITKA / UTICAJ	PRAVA
Vlasnik	Trajni gubitak (ili pristup) zemlje Gubitak jednogodišnjih / višegodišnjih useva i drveća	Kompenzacija u novcu za zemlju u punoj zamenskoj vrednosti. Kompenzacija u novcu za izgubljene jednogodišnje / višegodišnje useve i drveće u punoj zamenskoj vrednosti.
	Privremeni gubitak (ili pristup) zemlje tokom izgradnje Gubitak jednogodišnjih / višegodišnjih useva i drveća	Kompenzacija u novcu za pravo korišćenja zemlje tokom perioda trajanja korišćenja, u punoj zamenskoj vrednosti (tržišna cena zakupa). Vraćanje zemlje u prethodno stanje po prestanku korišćenja. Kompenzacija u novcu za izgubljene jednogodišnje / višegodišnje useve i drveće u punoj zamenskoj vrednosti.
	Trajni gubitak formalnih i neformalnih stambenih objekata (fizičko raseljavanje),	Kompenzacija u novcu za stambene objekte u punoj zamenskoj vrednosti. Pomoć pri raseljavanju, uključujući i troškove preseljenja ili pomoć pri selidbi.
	Trajni gubitak nestambenih objekata (npr. ograde, poslovni objekti, radionice) i infrastrukture (npr. sistemi za navodnjavanje)	Kompenzacija u novcu u punoj zamenskoj vrednosti. Pomoć pri preseljenju pokretnih stvari ili pomoć pri selidbi.
	Privremeni ili trajni gubitak poslovne dobiti i / ili izvora prihoda (formalnih i neformalnih) povezan sa bilo kojim od navedenih gubitaka (izmeštanje poslovnih aktivnosti)	Kompenzacija u novcu za izgublenu neto dobit tokom prelaznog perioda (do ponovnog uspostavljanja poslovnih / ekonomskih aktivnosti). Pomoć u ponovnom uspostavljanju izvora prihoda.
	"Preostali deo" (neeksproprisani deo parcele, za koji ne postoji ekonomski interes daljeg korišćenja)	Ukoliko postoji zahtev vlasnika podnet u skladu sa Zakonom o eksproprijaciji (član 24) i koji je proglašen opravdanim od strane veštaka: Kompenzacija u novcu za preostali deo u punoj zamenskoj vrednosti.
Formalni korisnici (npr. zakupci)	Trajni gubitak (ili pristup) javnom zemljištu	Davanje u zakup druge odgovarajuće javne zemlje, pod istim ugovornim uslovima. ILI Izmena ugovora o zakupu usled smanjenja površine zemlje koja ostaje na

KATEGORIJA OSOBE POGOĐENE PROJEKTOM	VRSTA GUBITKA / UTICAJ	PRAVA
		raspolaganju nakon gubitka dela zemlje zbog potreba Projekta.
	Trajni gubitak (ili pristup) privatnom zemljištu	Informacija o otkupu zemlje najmanje tri meseca pre ulaska u posed, kako bi se zakupcu omogućilo da nađe i zakupi drugu zemlju, ukoliko on / ona odluči da raskine ugovor. ILI Izmena ugovora o zakupu usled smanjenja površine zemlje koja ostaje na raspolaganju nakon gubitka dela zemlje zbog potreba Projekta.
	Gubitak pristupa stambenim objektima (fizičko raseljavanje)	Informacija o otkupu stambenog objekta najmanje tri meseca pre ulaska u posed, kako bi se zakupcu omogućilo da nađe i zakupi drugi stambeni objekat. Pomoć pri raseljavanju, uključujući i troškove preseljenja ili pomoć pri selidbi
	Trajni gubitak nestambenih objekata (npr. ograde, poslovni objekti, radionice) i infrastrukture (npr. sistemi za navodnjavanje)	Kompenzacija u novcu u punoj zamenskoj vrednosti. Pomoć pri preseljenju pokretnih stvari ili pomoć pri selidbi.
	Privremeni ili trajni gubitak poslovne dobiti i / ili izvora prihoda (formalnih i neformalnih) povezan sa bilo kojim od navedenih gubitaka (izmeštanje poslovnih aktivnosti)	Kompenzacija u novcu za izgublenu neto dobit tokom prelaznog perioda (do ponovnog uspostavljanja poslovnih / ekonomskih aktivnosti). Pomoć u ponovnom uspostavljanju izvora prihoda.
Neformalni korisnici	Trajni gubitak pristupa zemlji Gubitak jednogodišnjih / višegodišnjih useva i drveća	Pristup zamenskoj zemlji za korišćenje. Kompenzacija u novcu za izgubljene jednogodišnje / višegodišnje useve i drveće u punoj zamenskoj vrednosti.
	Gubitak pristupa stambenim objektima (fizičko izmeštanje)	Ukoliko korisnik nema drugo mesto stanovanja: Mogućnost izbora odgovarajućeg smeštaja uz sigurnost poseda (npr. socijalno stanovanje). Pomoć pri raseljavanju, uključujući i troškove preseljenja ili pomoć pri selidbi.
	Privremeni ili trajni gubitak poslovne dobiti i / ili izvora prihoda (formalnih i neformalnih) povezan sa bilo kojim	Kompenzacija u novcu za izgublenu neto dobit tokom prelaznog perioda (do

KATEGORIJA OSOBE POGOĐENE PROJEKTOM	VRSTA GUBITKA / UTICAJ	PRAVA
	od navedenih gubitaka (izmeštanje poslovnih aktivnosti)	ponovnog uspostavljanja poslovnih / ekonomskih aktivnosti). Pomoć u ponovnom uspostavljanju izvora prihoda.
Ugroženi pojedinci / domaćinstva	Svi gubici / uticaji na ugrožene grupe povezani sa pribavljanjem zemlje za potrebe Projekta, utvrđeni tokom izrade APR-a	Posebne mere potrebne za efikasno učešće, naknadu, raseljavanje i obnovu izvora prihoda u skladu sa njihovim potrebama, će biti definisani APR-om.
Zaposleni u firmama obuhvaćenim Projektom	Trajni ili privremeni gubitak posla, nastao kao rezultat zatvaranja ili preseljenja firme obuhvaćene Projektom	Prelazna naknada (mesečna plata) tokom perioda preseljenja firme. U slučaju potpunog zatvaranja firme, prelazna naknada (tromesečna plata) i pomoć u ponovnom uspostavljanju izvora prihoda.

8 Prava

U zavisnosti od vrste uticaja i kategorije kojoj pripadaju (vlasnik, formalni i neformalni korisnik), osobe obuhvaćene Projektom će imati pravo na naknadu u novcu i / ili pomoć pri raseljavanju / ponovnom uspostavljanju izvora prihoda.

Treba napomenuti da po nacionalnom zakonodavstvu, na zahtev osobe obuhvaćene Projektom kompenzacija može biti izvršena i u vidu zamenske zemlje. Međutim, s obzirom da se radi o maloj površini zemlje koja će biti otkupljena od pojedinaca / domaćinstava i da je ona uglavnom neproduktivna i lošeg kvaliteta, pretpostavlja se da ovu mogućnost osobe obuhvaćene Projektom neće koristiti. Bez obzira na to, ova mogućnost postoji i može biti pružena, kao što to predviđa nacionalno zakonodavstvo i politika EIB.

Sljedeća poglavlja pružaju više informacija o svakoj vrsti prava.

8.1 Kompenzacija u novcu

Kompenzacija u novcu za zemlju i nekretnine obuhvaćene Projektom

Procenu imovine će obaviti licencirani veštaci Komisije za procenu vrednosti nepokretnosti Uprave za nekretnine. Biće procenjena i formalna (registrovane) i neformalna imovina.

Naknada u novcu će biti isplaćena u novcu u punoj zamenskoj vrednosti, obračunatoj kao tržišna vrednost nekretnine uvećana za sve prateće transakcijske troškove kako bi se ponovo obezbedila takva nekretnina (npr. troškovi prenosa, registracije). Tržišna vrednost

nekretnine (zemlje i objekata) će biti utvrđena na osnovu skorašnjih transakcija na tržištu u projektnoj (ili obližnjoj odgovarajućoj) oblasti.

Zamenska vrednost zemlje će odgovarati tržišnoj vrednosti zemlje sličnih karakteristika u blizini projektne oblasti, uvećanoj za transakcijske troškove. Procena zemljišta će uzeti u obzir kvalitet i produktivnost zemlje. Procena biljaka i drveća će uzeti u obzir različite važne komponente kao što su starost ili resursi i vreme potrebno za uzgoj novog drveta / biljke.

Zamenska vrednost formalnih stambenih ili poslovnih objekata, upisanih u katastru, će odgovarati tržišnoj vrednosti objekata sličnih karakteristika u projektnoj oblasti, uvećanoj za transakcijske troškove.

Zamenska vrednost neformalnih stambenih ili poslovnih objekata (sazidanih bez građevinske dozvole i koji nisu upisani u katastar) kao i nestambenih objekata, će biti obračunata kao cena potrebna za izgradnju objekta sličnih karakteristika na drugoj lokaciji, uključujući materijal, troškove radne snage i sve transakcijske troškove (tj. građevinska vrednost objekta).

Naknada u novcu za izgublenu neto dobit i druge ekonomske gubitke / gubitke izvora prihoda

Svi pojedinci / domaćinstva / biznisi koji će biti trajno ekonomski izmešteni, što će biti utvrđeno tokom izrade APR, kroz popis / socio ekonomsku anketu, imaće pravo na kompenzaciju u novcu za izgublenu neto dobit tokom prelaznog perioda (do ponovnog uspostavljanja poslovnih / ekonomskih aktivnosti na drugoj lokaciji).

Procenu poslovnih gubitaka (gubitak neto dobiti) će obaviti licencirani veštaci na osnovu svih raspoloživih dokumenata (poslovne knjige, poreske prijave, i uopšte svih dokumenta koji mogu pomoći da se dokaže obim prodaje, troškovi, takse, i najzad, neto dobit koju preduzeće/biznis ostvaruje). Ukoliko je biznis potpuno neformalan i ne postoji nikakva dokumentacija, kao i za bilo koju vrstu gubitka izvora prihoda (npr. gubitak sredstava za život), biće obavljena okvirna procena neto prihoda (mesečnih, nedeljnih, dnevnih, prema potrebi). Pomoć u ponovnom uspostavljanju izvora prihoda će takođe biti pružena, kao što je opisano u daljem tekstu.

U slučaju izmeštanja preduzeća/biznisa, svi pogođeni radnici će takođe imati pravo na naknadu (prelazni dodatak u zavisnosti od dužine vremenskog perioda i vrste izmeštanja) kao i pomoć pri ponovnom uspostavljanju izvora prihoda.

8.2 Pomoć pri raseljavanju

Pomoć pri raseljavanju će biti definisana na osnovu rezultata socio ekonomske ankete, u skladu sa posebnim potrebama osoba obuhvaćenih Projektom. Ova pomoć se često pruža

ugroženim domaćinstvima koja se fizički ili ekonomski izmeštaju zbog Projekta i može uključivati sledeće:

- Pomoć u preseljenju u odgovarajući smeštaj uz sigurnost poseda. Na primer, ugroženo domaćinstvo koje nema drugo mesto prebivališta osim neformalnog stambenog objekta koji je obuhvaćen Projektom, može biti smešteno u opštinski socijalni stan, sa dugoročnim ugovorom koji će obezbediti sigurnost poseda.
- Pravna pomoć.
- Pomoć u dobijanju ličnih dokumenata, što bi omogućilo pristup uslugama dostupnim prema nacionalnom zakonodavstvu.
- Pomoć u pristupu socijalnoj pomoći.
- Pomoć pri upisu dece u školu.
- Pomoć u pristupu zdravstvenoj zaštiti, itd.

Pomoć pri raseljavanju takođe uključuje i pokrivanje troškova preseljenja članova domaćinstva i pokretnih stvari, ili pomoć pri preseljenju. Pokretna imovina uključuje nameštaj, opremu, lične stvari članova porodice i slično.

Pomoć pri raseljavanju će biti pružena onima za koje je utvrđeno da im je takva pomoć potrebna tokom sprovođenja socio ekonomske ankete. DS će sarađivati sa institucijama i organizacijama koje mogu da pruže potrebne usluge, kao što su opštinski centar za socijalnu pomoć ili lokalne organizacije koje rade sa ugroženim kategorijama kako bi im pomogli da dobiju odgovarajuće usluge.

8.3 Pomoć pri ponovnom uspostavljanju izvora prihoda

Ukoliko sprovođenje Projekta i gubitak zemlje i nekretnina, ili pristup imovini, dovedu do gubitka izvora zarade ili sredstava za život (ekonomsko raseljavanje) osoba obuhvaćenih Projektom, osim kompenzacije u novcu za zemlju i nekretnine, JSP DS će primeniti mere ponovnog uspostavljanja izvora prihoda koje će preciznije biti definisane u APR. Takve mere mogu uključivati:

- kompenzaciju troškova ponovnog uspostavljanja poslovne aktivnosti na drugom mestu
- pristup radnim mestima koje je omogućio Projekat
- pomoć u pronalaženju i pristupu drugim izvorima zarade / sredstvima za život
- pomoć pristupu treninzima, radnom osposobljavanju, mogućnostima zapošljavanja, itd.
- pomoć pristupu kreditnim linijama
- pružanje bilo koje pomoći u prelaznom periodu
- naknada ili pomoć za transport opreme ili mašina

Pomoć u ponovnom uspostavljanju izvora prihoda će biti pružena onima za koje se tokom socio ekonomske ankete utvrdi da im je takva pomoć potrebna. JSP DS će sarađivati sa institucijama i organizacijama koje takvu pomoć mogu da pruže, kao što su Nacionalna služba

za zapošljavanje ili lokalne organizacije koje sprovode treninge za zapošljavanje, obrazovanje odraslih, omogućavaju pristup kreditnim linijama, itd.

9 Organizaciono uređenje

Izrada i sprovođenje ovog OPR-a i APR-ova, uključujući i sprovođenje socio ekonomske ankete, žalbene procedure, praćenja i izveštavanja, su obaveze JSP DS. Međutim, mnoge aktivnosti tokom procesa pribavljanja zemlje se sprovode od strane različitih drugih institucija, kao što je prikazano u Tabeli 9.1.

Tabela 9.1 Organizacione uloge i odgovornosti

Naziv institucije / organizacije	Uloge i odgovornosti
JSP DS Ministarstva saobraćaja i pomorstva	<ul style="list-style-type: none"> • Sveopšta odgovornost za izradu i sprovođenje OPR i APR - ova • Uloga korisnika eksproprijacije (osim za deonicu spajanja bulevara u Budvi)
Vlada Crne Gore	<ul style="list-style-type: none"> • Proglašenje javnog interesa (osim za deonicu spajanja bulevara u Budvi)
Skupština opštine Budva	<ul style="list-style-type: none"> • Proglašenje javnog interesa za deonicu spajanja bulevara u Budvi
Ministarstvo finansija Crne Gore	<ul style="list-style-type: none"> • Obezbeđivanje sredstava potrebnih za pribavljanje zemlje
Projektni timovi (projektanti)	<ul style="list-style-type: none"> • Organizacija sastanaka u lokalnim zajednicama u saradnji sa opštinama kako bi se predstavile planirane trase puteva i zatražile povratne informacije, u cilju izbegavanja uticaja na važnu imovinu • Izmene projekata kako bi se osiguralo izbegavanje fizičkog i ekonomskog raseljavanja koliko god je to moguće
Uprava za nekretnine Crne Gore, uključujući i opštinske kancelarije	<ul style="list-style-type: none"> • Formira Komisiju za procenu vrednosti nepokretnosti, koja je zadužena za procenu zemlje i nekretnina obuhvaćenih Projektom • Deluje kao organ uprave koji sprovodi eksproprijaciju u opštinama u kojima se pribavlja zemlja (na primer, poziva vlasnike / korisnike imovine koja se ekspropriše na sastanke i individualne razgovore, donosi rešenje o eksproprijaciji, pomaže na sastancima podstičući sporazumne dogovore između korisnika eksproprijacije i vlasnika / korisnika imanja obuhvaćenih Projektom).

Naziv institucije / organizacije	Uloge i odgovornosti
Opštine na čijim teritorijama se grade / rekonstruišu putne deonice: <ul style="list-style-type: none"> • Budva • Nikšić • Bijelo Polje • Rožaje • Ulcinj • Mojkovac 	<ul style="list-style-type: none"> • U slučaju bulevara u Budvi, opština deluje kao korisnik eksproprijacije (koju zastupa Sekretarijat za zaštitu imovine). • Opštine sarađuju sa JSP DS u pronalaženju kontakata vlasnika / korisnika zemlje obuhvaćene Projektom, u organizaciji sastanaka, u obaveštavanju o ključnim aktivnostima projekta (npr. početak eksproprijacije, izgradnja, organizacija saobraćaja) i o načinima na koje mogu uputiti primedbe JSP DS, itd.
Izvođači radova	<ul style="list-style-type: none"> • Obaveštavaju vlasnike i korisnike zemlje u oblasti u kojoj će se izvoditi radovi o početku i planiranom završetku ovih aktivnosti. • Preduzimaju mere zaštite gradilišta, umanjuju negativne uticaje gradnje i omogućavaju nesmetan pristup imanjima duž trase putne deonice koja se gradi / rekonstruiše, i vraćaju zemljište u prvobitno stanje po završetku radova, kada je to potrebno.
Pružaoци usluga (na primer, opštinski centar za socijalni rad, biro za zapošljavanje, organizacije koje sprovode treninge, itd.)	<ul style="list-style-type: none"> • Pružanje pomoći u raseljavanju / obnovi izvora prihoda u saradnji sa JSP DS.

10 Vremenski okvir

U trenutku dopune ovog OPR-a, izgradnja tri putne deonice je završena (obilaznica Nikšić II, pomoćna traka Kuside i pomoćna traka Slijepač most), dok je jedna još uvek u izgradnji (povezivanje bulevara u Budvi).

APR za tri preostale deonice (obilaznica Rožaje, pomoćna traka Lepenac i rekonstrukcija puta Ulcinj - Krute) će biti izrađen i objavljen juna 2016, a planirano je da otkup zemlje bude završen sredinom 2017.

11 Objavljivanje informacija i konsultacije

Ovaj OPR (na engleskom i crnogorskom jeziku) je dostupan na zvaničnoj internet prezentaciji DS (<http://www.dzscg.com>). APR za obilaznicu Nikšić II je takođe objavljen na internet

stranici, dok će poslednji APR za Projekat, koji će pokrivati izgradnju obilaznice Rožaje i rekonstrukciju pomoćne trake Lepenac i puta Ulcinj - Krute biti objavljen tokom juna 2016.

Konsultacije sa osobama obuhvaćenim Projektom se održavaju od početka implementacije Projekta, počevši od javnih konsultacija održanih u opštinama obuhvaćenih Projektom tokom procesa izrade glavnog projekta. Tokom ovih sastanaka projektni tim je predstavio mape planiranih putnih trasa i zatražio povratne informacije o tome da li će planom biti ugroženi neki objekti ili druga važna imovina, kao bi primenili mikro pomeranja u cilju izbegavanja takve imovine.

Tokom procesa informisanja vlasnika / korisnika zemlje obuhvaćene Projektom o eksproprijaciji, opštinske direkcije Uprave za nekretnine i predstavnici opština, ili organizuju zajedničke sastanke (na lokacijama u kojima ljudi žive u zbijenim naseljima), ili pozivaju svakog vlasnika / korisnika na pojedinačne konsultacije. Kontakti sa Direkcijom i predstavnicima JSP DS se nastavljaju do trenutka kada odluka o eksproprijaciji postane pravosnažna. Tokom tog perioda osobe obuhvaćene Projektom su takođe i u kontaktu sa Komisijom za procenu nepokretnosti Uprave za nekretnine, prilikom procene njihove zemlje i imovine i predstavljanja ponude za kompenzaciju.

Za potrebe izrade poslednjeg APR za Projekat, JSP DS će organizovati socio ekonomske intervjuue tako što će pozivati vlasnike svake obuhvaćene parcele pojedinačno, koristeći kontakte koji se nalaze u katastru. U slučajevima kada su ti podaci netačni ili nedostaju, JSP DS će pokušati da dođe do kontakata vlasnika i korisnika parcela obuhvaćenih Projektom uz pomoć predstavnika lokalne vlasti i / ili korisnika susednih parcela i bilo kog drugog člana zajednice koji može da pruži takvu informaciju, na primer preko lokalne pošte.

Posle analize podataka dobijenih socio ekonomskom anketom, moguće je da će biti potrebno organizovati pojedinačne sastanke ili fokus grupe sa posebno ugroženim osobama, kako bi se utvrdile njihove potrebe za dodatnom pomoći i ustanovile odgovarajuće mere ublažavanja negativnih uticaja, što će biti predstavljeno u APR.

Svi sastanci i konsultacije će biti dokumentovani od strane JSP DS, sa datumom održavanja sastanka / konsultacija, spiskom učesnika, i sažetkom diskusije. Zapisnici sa sastanaka će biti uključeni u izveštaje koji se dostavljaju upravi DS i EIB.

Najzad, osobe obuhvaćene Projektom su u mogućnosti da stupe u kontakt sa JSP DS i izvođačima radova pre i posle otkupa zemlje, putem Žalbenog mehanizma opisanog dalje u tekstu ovog OPR. Pre početka izgradnje izvođači su dužni da obaveste vlasnike i korisnike zemlje u oblasti u kojoj će se obavljati građevinske aktivnosti o planiranom početku i kraju ovih aktivnosti.

12 Žalbeni mehanizam

DS i izvođač će primiti sve zahteve, komentare i žalbe koje se odnose na otkup zemlje vezan za sprovođenje Projekta.

Osobe obuhvaćene Projektom mogu podneti komentare, žalbe i / ili zahteve za dodatnim informacijama lično ili poštom, telefonom ili elektronskom poštom koristeći kontakt pravnog eksperta JSP DS i izvođača radova koji je priložen u APR-ovima.

Sve primedbe se registruju, o čemu podnosilac biva obavješten u roku od 7 dana i na njih se odgovara u roku od 30 dana. Za komplikovanije prigovore je ponekad potrebno više vremena, i u takvim slučajevima pravni ekspert JSP DS obavještava (u roku od 30 dana) podnosioca žalbe, u kom roku može da očekuje odgovor.

Pravni ekspert JSP DS sakuplja i registruje sve primedbe. Primedbe obrađuje Komisija za odgovaranje i rešavanje žalbi, koju čine pravni ekspert JSP DS, JSP DS tehnički ekspert, predstavnici lokalnih zajednica / opština i relevantne direkcije Uprave za nekretnine. Pravni ekspert JSP DS zatim osobi koja je uložila žalbu šalje odgovor, koji je zasnovan na odluci Komisije, uključujući i informaciju o tome koje mere su preduzete da bi se odgovorilo na žalbu (ukoliko je primenjivo).

Žalbe koje se odnose na građevinske aktivnosti obrađuje direktno izvođač radova, a način upravljanja i obradu žalbi, prati pravni ekspert JSP DS.

U svakom trenutku podnosioci žalbi imaju mogućnost da potraže pravni lek u skladu sa zakonima i regulativom Crne Gore.

13 Praćenje i izveštavanje

13.1 Praćenje

Kada svi APR budu izrađeni i usvojeni, JSP DS prati njihovo sprovođenje dok svi negativni uticaji ne budu ublaženi.

Interni sistem praćenja je uspostavljen u DS i sastoji se od:

- Praćenja napretka ulaznih i izlaznih parametara, koje meri da li su ulazni parametri isporučeni na vreme i kao što je definisano OPR-om i APR-om
- Periodično merenje indikatora za rezultate i njihovo upoređivanje sa polaznim podacima dobijenim kroz socio ekonomsku anketu

Tabela 13.1 prikazuje okvirni spisak indikatora koji se koriste za praćenje. Finalni spisak indikatora zasnovanih na rezultatima socio ekonomske ankete će biti uključen u APR.

Table 13.1 Okvirni spisak ulaznih, izlaznih i indikatora za rezultate koji se koriste za praćenje

Indikator	Izvor informacija	Učestalost merenja
Indikatori za ulazne parametre		
Broj osoba / domaćinstava obuhvaćenih Projektom po kategorijama (formalni ili neformalni, vlasnici ili korisnici, ugrožene grupe, zaposleni) i vrste uticaja (fizičko izmeštanje, privremeno ili trajno izmeštanje poslovnih aktivnosti, drugo)	Baza podataka o raseljavanju JSP DS i registar za rešavanje žalbi	Mesečno
Broj i vrsta imovine obuhvaćene Projektom (zemlja, kuće, nestambeni objekti, usevi, drveće, itd.)	Baza podataka o raseljavanju JSP DS	Mesečno
Ukupni troškovi kompenzacije, raseljavanja i obnove izvora prihoda.	Finansijska evidencija DS	Mesečno
Broj zaposlenih koji su zaduženi za raseljavanje i kompenzaciju, podeljene na zaposlene u DS i eksterne saradnike (ukoliko je primenljivo)	Pravni sektor DS (šef kadrovske službe)	Šestomesečno
Vraćanje zemlje u prvobitno stanje - broj parcela koje su završene	Izveštaji izvođača radova i registar za rešavanje žalbi	Tromesečno
Poređenje planiranog vremenskog okvira predviđenog APR-om i sprovedenih aktivnosti	Porediti status implementacije sa vremenskim okvirom iz APR-a	Šestomesečno
Indikatori za izlazne parametre		
Broj potpisanih ugovora o kompenzaciji Broj i % isplaćenih kompenzacija	Baza podataka o raseljavanju JSP DS i finansijska evidencija	Tromesečno
Fizičko raseljavanje - broj ljudi / domaćinstava koji su raseljeni, vrsta pružene pomoći za raseljavanje	Baza podataka o raseljavanju JSP DS	Šestomesečno
Mere za obnovu izvora prihoda - vrste primenjenih mera, napredak implementacije, broj korisnika	Baza podataka o raseljavanju JSP DS	Šestomesečno
Indikatori za rezultate		
Broj i vrsta nerešenih žalbi i trendovi rešavanja	Registar za rešavanje žalbi	Tromesečno
Prosečno vreme potrebno za isplatu kompenzacije	Izračunati vreme između dogovora o kompenzaciji i izvršenog plaćanja	Godišnje
Da li kompenzacija odražava punu zamensku vrednost?	Ispitati da li su primaoci kompenzacije bili u stanju da kupe sličnu imovinu	Godišnje
Upotreba kompenzacije	Ispitati na koji način su primaoci potrošili / investirali sredstva od kompenzacije	Godišnje
Fizičko raseljavanje - zadovoljstvo novim kućama / imovinom	Ispitati da li su fizički raseljena lica / domaćinstva zadovoljna novim smeštajem, lokacijom, itd.	Godišnje

Indikator	Izvor informacija	Učestalost merenja
	Baza podataka o raseljavanju JSP DS.	
Prihodi / izvori prihoda: <ul style="list-style-type: none"> Promene u visini primanja (na istom nivou, povećana, smanjena) Investiranje u imovinu/aktivnosti koje donose prihode (kupovina zemlje, opreme, sticanje veština, zanimanja, itd.) 	Pojedinačni sastanci sa osobama / domaćinstvima koji su bili ekonomski raseljeni. Baza podataka o raseljavanju JSP DS.	Godišnje

13.2 Izveštavanje

JSP DS će održavati bazu podataka o pojedincima / domaćinstvima / preduzećima čija imovina je bila obuhvaćena Projektom, kompenzaciji i merama obnove izvora prihoda koje su bile primenjene. JSP DS će biti odgovorna za redovnu dopunu baze podataka. Sve informacije o pojedincima / porodicama, njihovoj imovini i visini dobijene kompenzacije će biti čuvani u tajnosti.

Koristeći okvir za praćenje koji je opisan u odeljku 13.1 ovog dokumenta, JSP DS će pripremati tromesečne izveštaje o napretku koji je postignut u primeni OPR-a/APR-a, i podnositi ih EIB. Ovi izveštaji će objediniti informacije koje se odnose na mere raseljavanja / obnove izvora prihoda, konsultacije, pregovore i rezultate tih pregovora, pružene usluge ugroženim grupama, rešavanje žalbi, itd. JSP DS će dokumentovati sve sastanke i konsultacije uz pomoć zapisnika i fotografija, i podneti ih EIB-u uz izveštaje o napretku.

Finalni izveštaj će biti izrađen i podnet EIB-u po završetku procesa pribavljanja zemljišta i kada svi uticaji budu uspešno ublaženi.

14 Troškovi implementacije

Ministarstvo finansija Crne Gore je zaduženo za obezbeđivanje sredstava potrebnih za otkup zemlje. Sredstva se prebacuju iz državnog budžeta DS isključivo za potrebe pribavljanja zemljišta.

Troškove JSP snosi DS.

Detaljnije procene troškova potrebnih za otkup zemlje za svaku pojedinačnu deonicu su prikazane u APR-ovima.

Aneks 1 Okvirni sadržaj APR-a

NASLOV	OPIS
UVOD	Svrha, obim i sadržaj plana Opis procesa izrade i usvajanja plana, i ko ga je usvojio.
OPIS PROJEKTA	Opšti opis Projekta, komponenti Projekta i aktivnosti koje će prouzrokovati fizičko / ekonomsko raseljavanje.
UTICAJI PROJEKTA	Očekivani uticaji Projekta / gubici vezani za komponente Projekta / faze, koji su pokriveni planom Objašnjenje svih aktivnosti i razmatranih alternativa u cilju izbegavanja ili svođenja raseljavanja na najmanju moguću meru
PRAVNI OKVIR	Nacionalni pravni okvir (eksprijacija, vlasništvo nad zemljom i pružanje pomoći pri raseljavanju / obnovi izvora prihoda) Zahtevi majodavca (međunarodne finansijske institucije - MFI) Analiza razlika između nacionalnog zakonodavstva i zahteva MFI i predviđene mere za prevazilaženje tih razlika.
OSOBE I IMOVINA OBUHVAĆENI PROJEKTOM	Rezultati socio ekonomske ankete i svih drugih korišćenih metoda, npr. fokus grupa, kojima su obuhvaćene, na primer, sledeće grupe: <ul style="list-style-type: none"> Osobe / domaćinstva koji će biti fizički raseljeni i status njihovog vlasništva Osobe / domaćinstva / preduzeća koji će biti ekonomski raseljeni i status njihovog vlasništva Standardne karakteristike raseljenih osoba / domaćinstava / preduzeća i polazni podaci Podaci o ugroženim grupama Društvene veze i sistem socijalne podrške, i kako će oni biti pogođeni Projektom Opis imovine obuhvaćene Projektom, uključujući i prirodne resurse, javnu infrastrukturu i usluge
KLJUČNI PRINCIPI KOMPENZACIJE I DODATNE POMOĆI	Ključni principi kompenzacije, raseljavanja i obnove izvora prihoda, na koje se nosilac Projekta obavezao da će ih sprovesti
USLOVI ZA STICANJE PRAVA	Opis i rezultati popisa Opis krajnjeg roka za utvrđivanje prava Prava na kompenzaciju i dodatnu pomoć pri raseljavanju različitih kategorija raseljenih lica.
MATRICA PRAVA	Matrica prava koja se bavi kategorijama gubitaka i prava u vezi sa određenim komponentama projekta / fazama
KOMPENZACIJA I POMOĆ	Opis metodologije procene gubitaka kako bi se utvrdila njihova zamenska vrednost Opis kompenzacije i mera dodatne pomoći Opis procesa isplate kompenzacije i pružanja dodatne pomoći Opis organizovanog programa raseljavanja (odabir lokacija, planiranje stambenih objekata, planirane infrastrukture, poboljšanja u zajednici koja prima

NASLOV	OPIS
	raseljene, itd.) ukoliko je primenjivo
ORGANIZACIONO UREĐENJE	Procedure za realizaciju prava i uloge i odgovornosti svih agencija / organizacija uključenih u proces (nosilac Projekta, vlasti, različiti pružaoci usluga), uključujući i koordinaciju među njima
VREMENSKI OKVIR	Vremenski okvir implementacije koji pokriva sve aktivnosti od pripreme plana, preko implementacije, uključujući praćenje i procenu. Opis veze između implementacije raseljavanja i početka građevinskih radova za svaku komponentu Projekta.
OBJAVLJIVANJE INFORMACIJA I KONSULTACIJE	Opis aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana preduzetih kao deo izrade plana, njegove finalizacije i usvajanja. Sažetak različitih gledišta koja su izneta i način na koji su ta gledišta uzeta u obzir tokom izrade plana. Opis planiranih aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana tokom implementacije.
ŽALBENI MEHANIZAM	Opis žalbenog mehanizma sa kontaktima osoba zaduženih za rešavanje žalbi za relevantne komponente / faze Projekta
PRAĆENJE I IZVEŠTAVANJE	Opis dogovorenog internog i eksternog praćenja i procene Indikatori za praćenje, kojima se mere ulazni i izlazni parametri, kao i rezultati raseljavanja / ponovnog uspostavljanja izvora prihoda Izveštavanje o implementaciji plana
TROŠKOVI IMPLEMENTACIJE	Tabele koje pokazuju očekivane troškove za sve aktivnosti raseljavanja i izvori sredstava